

HISTORIA POWSZECHNA PAŃSTWA I PRAWA

MONARCHIA PATRYMONIALNA

WYKŁAD

Ustrój państwa patrymonialnego

1. Państwo Frankijskie (V-X w.)

- **476 r.** - Chlodwig - podbój borzymskiej Galii;
- **494 r.** - przyjęcie katolicyzmu wraz z drużyną i uzyskanie poparcia Kościoła;
- **751 r.** - utrata władzy królewskiej przez dynastię Merowińską na rzecz majordoma Pepina Małego;
- **800 r.** - Karol Wielki (syn Pepina Małego) otrzymuje koronę cesarską;
- **843 r.** - traktat w Verdun - koniec jedności państwa na 3 części: francuską, niemiecką, włoską.

Król

- tytuł: król Francuzów (*rex Francorum*),
- silna władza królewska,
- władza ograniczona przez wiec,
- podbijane ziemie uważał za własne
- traktowanie państwa nie jako rzeczy publicznej, lecz prywatnej (*patrimonium*)
- państwo podlegało podziałowi między synów po śmierci ojca,
- korona cesarska od czasów Karola Wielkiego nie była instytucją frankijską, lecz rzymską,
- po wymarciu dynastii karolińskiej (w części wschodniej w 911 r., w części zachodniej w 987 r.) odżyła zasada elekcyjności tronu,
- odtąd: wyborcami króla byli najzamożniejsi feudałowie świeccy i duchowni, a wiece nie odgrywały już żadnej roli,
- szerokie uprawnienia w zakresie tzw. *bannus* - prawo wydawania różnych nakazów i rozkazów w sprawach cywilnych i wojskowych, których niewykonanie zagrożone było wysokimi karami,
- władza ustawodawcza, realizowana poprzez edykty i kapitularze,
- sprawy wojny, pokoju, polityki zagranicznej i wymiaru sprawiedliwości,
- król jako strażnik pokoju (*pax regia*), który zabezpieczał surowymi karami (*fredum*),
- w ramach zwierzchnictwa sądowego prawo wywoływania przed swój sąd wszelkich spraw, znajdujących się nawet w kompetencji innych sądów.

Organa centralne

- charakter zbiorowy (**wiece**) lub jednostkowy (**placita**),
- **urzędnicy nadworni** - dla obsługi domu królewskiego,
- **urzędnicy centralni** - dla spraw państwowych,
- **majordom** - pierwszy urzędnik za Merowingów,
- **seneszał** - z czasem zajął miejsce majordoma,
- **kanclerz** - stał na czele kancelarii, czuwał nad pieczęcią państwa, miał wgląd we wszystkie sprawy załatwiane na piśmie (zwykle osoba duchowna),
- **służba nadworna**: komornicy, cześnicy, stolnicy, koniuszowie itp.,
- **dwór królewski** - ważne centrum dyspozycyjne państwa. Skład: urzędnicy centralni i nadworni, różne osobistości duchowne i świeckie, znajdujące się w otoczeniu króla.

Zarząd terytorialny

- Państwo podzielone na okręgi zwane **hrabstwami** (*comitatus*, *Gau*),
- na czele hrabstwa stał **hrabia** - powoływany i odwoływany początkowo swobodnie przez króla i wyposażony we władzę administracyjną (głównie zbieranie i zabezpieczanie dochodów królewskich), wojskową i sądową,
- od 614 r. - hrabią mógł być tylko posesjonat, mający dobra ziemskie w hrabstwie,
- hrabstwo - podzielone na **centony** (obszary germańskie) i **wikariaty** (tereny romańskie),
- **marchia** (*marchionatus*) - hrabstwo nadgraniczne,
- na czele marchii stał **margrabia** (*marchiones*) - władza szersza niż normalni hrabiowie (dodatkowo bronił państwo od wrogów zewnętrznych, a nowo zajęte obszary włączał do cesarstwa).

Sądownictwo

- sądy początkowo odbywały się na wzgórzach sądowych (*in mallobergo*), w obecności **wiecu**, który wybierał sędziego zwanego **thunginem**, na daną sesję,
- w czasach merowińskich zastąpił go **hrabia** - sprawował władzę sądową nadal na wiecu, w otoczeniu **7 rachimburgów**, wybranych na daną sesję.
- w czasach karolińskich wiece sądowe odbywały się tylko 3 razy w roku, a bieżący wymiar sprawiedliwości należał do hrabiego,
- hrabia miał do pomocy stałych ławników, tzw. **skabinów**, wybranych przez wiec,
- wyroki były ostateczne (ewentualna zmiana mogła dojść do skutku tylko drogą nagany sędziego, zarzucającej mu świadomą złą wolę. O słuszności nagany rozstrzygał pojedynek sądowy).
- **sądownictwo króla** - każda sprawa mogła być rozstrzygnięta przez niego osobiście,
- **immunitety sądowe** - spowodowały powstanie sądownictwa patrymonialnego panów nad ludnością im poddaną. Mógł je sprawować pan osobiście lub jego wójt.

Kościół

- popierał rozwój Państwa Frankijskiego ze względu na jego katolicki charakter,
- współpraca kościelno - państwowa,
- państwo sprawowało **opiekę nad Kościołem** (*advocatia ecclesiae*): obsadzanie stanowisk duchownych, wydawanie przepisów prawnych w sprawach interesujących Kościół, zatwierdzanie i wcielanie w życie uchwał synodów itp.,
- patronat państwa nad rozwojem Kościoła poprzez fundacje klasztorów i innych instytucji duchownych, obdarzanie ich dobrami i immunitetami.

2. Anglia w okresie wczesnofeudalnym (V - VIII w.)

- **I w. - 407 r.** - podbój celtyckiej Brytanii przez Rzymian i władanie częścią wyspy,
- **po 407 r.** - osiedlanie się prymitywnych plemion germańskich Anglo-Sasów,
- **597 r.** - Anglia przyjęła chrześcijaństwo,
- następne wieki - podboje Duńczyków i Normanów na tych terenach,
- **1066 r.** - *bitwa pod Hastings* - panem Anglii zostaje Wilhelm Zdobywca,
- **1154 r.** - rządy Henryka II z dynastii Plantagenetów,
- **1215 r.** - Jan bez Ziemi wydaje *Wielką Kartę Wolności* - początek okresu monarchii kontrolowanej przez społeczeństwo feudalne.

Król

- władza króla wyrosła z ustroju rodowo-plemiennego Anglo-Sasów, którzy zorganizowali na tych terenie 7 królestw, tzw. **heptarchię**: Wessex, Sussex, Essex, Kent, East England, Mercia, Northumbria,
- monarchia była wówczas **elekcyjna** - króla wybierało spośród członków rodziny królewskiej **zgromadzenie witanów**, złożone z książąt krwi, dygnitarzy i możnowładców,
- **IX w.** - zjednoczenie heptarchii przez króla Wessexu **Alfreda Wielkiego**,
- **Wilhelm Zdobywca** zlikwidował następnie państwo anglosaskie na rzecz państwa anglonormandzkiego,
- sukcesja synów Wilhelma Zdobywcy (Wilhelma II Rudego i Henryka I),
- **1154 r.** - królem zostaje **Henryk II Plantagenet** - uznanie zasad dziedziczenia po kądzieli, zgodnie z prawem lennym,
- wykształcenie się **kognatycznego systemu dziedziczenia tronu i dopuszczenie do sukcesji także kobiet** (w sytuacji braku potomka męskiego),
- **od 1301 r.** - następca tronu nosi w Anglii tytuł księcia Walii.

Do wydania *Wielkiej Karty Wolności* w 1215 r.:

- silna władza,
- najwyższy strażnik pokoju,
- władza sądownicza - autorytet sądów królewskich,
- surowe kary za łamanie miru królewskiego,
- władza ustawodawcza,
- władza wykonawcza,
- polityka zagraniczna,
- powoływał urzędników centralnych, nadwornych i terenowych,

Po wydaniu *Wielkiej Karty Wolności*:

- konieczność szanowania prawa,
- respektowanie orzeczeń sądów parów,
- nakładanie tarczowego tylko za zgodą wielkiej rady królestwa złożonej z baronów,
- szanowanie nietykalności poddanych,
- szanowanie przywilejów miejskich (zwłaszcza Londynu),
- prawo oporu baronów zgodnie z art. 61.

Organa Centralne

Rada Królewska:

- jako **Rada Zwyczajna** (*consilium ordinarium*) obejmowała dygnitarzy centralnych i nadwornych,
- jako **Rada Wielka** (*magnum consilium*) także bezpośrednich wasali króla (*tenentes in capite*),
- **Kuria Królewska** (*curia regis*) = Rada Zwyczajna + Rada Wielka
- zajmowała się m.in. wymiarem sprawiedliwości dla parów Anglii i orzekaniem w różnych sprawach jako instancja apelacyjna.

urzędnicy nadworni:

stolnik (*seneschal, steward*),
cześnik (*buttler*),
komornik (*chamberlain*),
marszałek (*constable*),

urzędnicy centralni:

justycjariusz (główny minister króla i zarazem jego zastępca do XIII w.),
kanclerz (stał na czele kancelarii; I poł. XI w.).

Eksczekier:

- sąd skarbowy (*Exchequer* - szachownica) od XII w.
- wyspecjalizował się z kurii królewskiej dla zarządzania sprawami skarbowymi,
- ministerstwo skarbu,

- kontroler rachunków centralnych państwa i lokalnych sprawozdań finansowych szeryfów,
- trybunał skarbowy,
- przewodniczył mu kanclerz szachownicy.

Zarząd terytorialny

- państwo podzielone na hrabstwa i setnie,
- przed podbojem normandzkim - hrabstwo nadawano jako lenno wybitnym wasalom, którzy otrzymywali tytuł **hrabiego** (*earl*) i przenosili go z hrabstwem dziedzicznie na potomków,
- od Wilhelma Zdobywcy - tytuł hrabiowski oddzielony od hrabstwa. Zarząd hrabstwem powierzono wicehrabiom, tzw. **szeryfom**,
- **szeryf** - początkowo bardzo silna pozycja i władza skarbową, wojskową, sądową i policyjną. Potem utrata jej na rzecz sędziów pokoju (*justices of the peace*).

Władza sądowa

Początkowo:

- należała najpełniej do króla - **sądy królewskie**,
- w okresie anglosaskim - uszczuplenie skutkiem rozwoju ruchu immunitetowego i feudalizacji urzędów (zwłaszcza hrabstw),
- **sądy patrymonialne** - sprawowane przez panów nad ludnością dóbr immunizowanych,
- **sądownictwo lenne** (*iudicia paria*) - sprawowane przez baronów (*tenentes in capite*), z najwyższą instancją w kurii królewskiej, pod prezydencją monarchy,
- **sądy kościelne** - dla duchowieństwa.

Od czasów Wilhelma Zdobywcy:

- **sędziowie koronni** (*coroners*) - sędziowie objazdowi dla spraw szczególnie interesujących króla,
- sądownictwo podstawowe odbywało się w setni (przewodniczył pełnomocnik) i w hrabstwie (przewodniczył szeryf), przy udziale zgromadzeń ludności tych okręgów.

Centralna władza sądowa:

- **sąd kurii królewskiej** - dla baronów,
- **sąd szachownicy** - dla spraw skarbowych,
- **sąd kanclerski** - sprawy wymagające załatwienia, lecz nie regulowane w prawie pospolitym (*common law*), kierowane do króla, jako źródła sprawiedliwości, który przekazywał je kanclerzowi w celu rozstrzygnięcia według słuszności.

Kościół

- częste konflikty między państwem a Kościołem,
- **1164 r.** - **konstytucje klarendońskie** (Henryk II) - ograniczenie uprawnień kleru (gwałtowna opozycja na czele z arcybiskupem Canterbury, Tomaszem Becketem),

- **1170 r.** - cofnięcie postanowień z Clerendon,
- **1213 r.** - Jan bez Ziemi oddał Anglię w lenno papieżowi Innocentemu III,
- **1215 r.** - *Wielka Karta Wolności* gwarantowała Kościołowi wolność w zakresie kanonicznej obsady stanowisk kościelnych oraz konfirmowała prawa i przywileje,
- interesów Kościoła i własnych pilnowali duchowni *tenentes in capite* w kurii królewskiej, przyszłej Izbie Lordów.

3. Ruś wczesnofeudalna i rozdrobniona **(IX-XV w.)**

- **882 r.** - książę nowogrodzki opanował Kijów i okoliczne ziemie słowiańskie,
- **988 r.** - Włodzimierz Świąty przyjął chrześcijaństwo w obrządku wschodnim, ze słowiańską liturgią, kończąc tym samym integrację ziem ruskich,
- **1037 r.** - powołanie metropolii kijowskiej z podległymi biskupami w Kijowie, Białogrodzie, Nowogrodzie, Czernihowie, Perejasławiu, Rostowie, Juriewie, Włodzimierzu, Turowie i Połocku,
- **1054 r.** - po śmierci Jarosława Mądrego Ruś uległa podziałowi między jego pięciu synów, z których najstarszy Izasław został księciem zwierzchnim,
- **1097 r.** - likwidacja zasady senioratu przez książąt ruskich na zjeździe w Lubeczu i w Witiczewie (1110 r.)
- po śmierci Mściława, syna Włodzimierza Monomacha równi sobie książęta zarządzili Rusią w systemie policentrycznym,
- **1223 r. - bitwa pod Kalką** - zwierzchność Złotej Ordy - najwyższa władza w rękach chana tatarskiego,
- monarchia wczesnofeudalna w dwóch postaciach:
 1. państwa jednoczącego się i zjednoczonego (1054 r., seniorat do 1125 r.)
 2. państwa rozdrobnionego (rozbicie dzielnicowe - wynik patrymonialnych praw Rurykowiczów do ziem ruskich).

Władza monarsza

- patrymonialny charakter państwa,
- struktura senioratu (od Jarosława Mądrego) - dwupiętrowa struktura władzy w rodzinie panującej - wielkiego i najstarszego wiekiem (seniora) księcia w Kijowie i książąt juniorów poszczególnych dzielnic (zanikła formalnie w 1097 r. i 1110 r.).
- po 1223 r. powrót struktury senioratu w zmienionej formie: miejsce centralne zajmował chan tatarski, który manipulując jarłykiem na wielkie księstwo, znowu zaczął wyróżniać jednego z książąt tytułem wielkoksiążęcym i uważać go przed sobą za reprezentanta odpowiedzialnego za całą Ruś,

Okres Wielkiego Księstwa Kijowskiego:

- bardzo silna władza księcia,
- był najwyższym wodzem i miał w bezpośrednim dowództwie drużynę, złożoną z wojów utrzymywanych przez władcę i zawsze przy nim przebywających,

- polityka zagraniczna, czuwanie nad bezpieczeństwem państwa i reprezentacja na zewnątrz,
- obsada urzędów i stanowienie prawa.

Okupacja tatarska:

- pozostawiła książętom sprawy wewnętrzne i wymiar sprawiedliwości,
- narzuciła na nich haracz w postaci tzw. tatarskiego wychodu,
- zlikwidowała ich niezależność w sprawach międzynarodowych,
- jarłyk na wielkie księstwo uczynił jego posiadacza reprezentantem Rusi przed chanem, odpowiedzialnym za lojalność Rusi.

Organa zbiorowe

- **wiece i zjazdy feudalne** - w okresie rozdrobnienia feudalnego (szczególnie w Nowogrodzie i Pskowie) decydowały, jako formalnie najwyższy organ władzy:
 - a) o wyborze księcia,
 - b) *posadnika* i
 - c) arcybiskupa (*władyki*),
 - d) posiadały też władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądową,
 - e) decydowały o wojnie i pokoju,
- z czasem demokratyczny skład wiecu (wszyscy mieszkańcy obu wymienionych miast) uległ dominacji bojarów i patrycjatu.
- **Rada Przyboczna** - tzw. **Duma Bojarska** - skład zależny od woli panującego. Wchodzili do niej bojarzy pomagający gosudarowi w rządzeniu i mający wyłącznie głos doradczy,
- **zjazdy książąt** - pojawiły się z nastaniem rozdrobnienia. Grupowały aktualne żyjących męskich członków dynastii i ich doradców bojarskich. Zwoływano je dla podjęcia decyzji o znaczeniu ogólnoruskim,
- **rada panów** - w Nowogrodzie rada złożona z ok. 300 członków, reprezentujących bjarstwo i patrycjat. Funkcjonowała przy boku głównego urzędnika nowogrodzkiego, posadnika. W radzie uczestniczyli też urzędnicy, jej uchwały miały charakter stanowczy.

Organa centralne

- **kijowski zarząd centralny** - koncentrował się na dworze książęcym, którym zarządzał **dworecki**,
- **kancelaria** - przygotowywała potrzebne dokumenty,
- **wojewoda** - dowodził wojskiem,
- ponadto: miecznicy, cześnicy, koniuszowie,
- **baskak** - w trakcie okupacji tatarskiej namiestnik chański dla kontroli lojalności książąt,
- w republikach nowogrodzkiej i pskowskiej podstawowe znaczenie mieli **posadnicy** i **władyka**: funkcje wykonawcze, skarbowe, wojskowe i duchowne,

- od XV w. - w moskiewskim aparacie władzy pojawiać się zaczęły **priказы**, jako formy zarządu centralnego, podzielonego na części. Na ich czele stali **bojarzy**, z personelem pomocniczym **diaków** i **poddiaków**.

Zarząd terenowy

- skupiony w grodach książęcych, często rozwijających się miastach,
- na ich czele stali posadnicy,
- *wołostiele* - sprawowali władzę w okręgach,
- *wirnicy* - zbierali grzywny,
- *mostnicy* - pobierali opłaty celne przy mostach i brodach,
- **zarząd gospodarczy** - skupiony w rękach *ogniszczanina* i *ciwuna*. Podlegały mu kompleksy dóbr książęcych i poszczególne wsie.

Władza sądowa

- sprawował książę i jego aparat pomocniczy,
- **książę** - sądził przede wszystkim bojarów,
- **urzędnicy** - wymierzali sprawiedliwość wolnej ludności wiejskiej i miejskiej,
- **sądownictwo kościelne** - było właściwe w sprawach duchowieństwa oraz tzw. ludzi cerkiewnych, przez których rozumiano świeckich związanych z Kościołem i podlegających jego szczególnej opiece.

Kościół

- opieka państwa nad Kościołem,
- **po 988 r.** - panujący zapewniał Cerkwi bezpieczeństwo, fundował monastery, uposażał je w ziemie i przywileje,
- **1037 r.** - powołano metropolię w Kijowie z dziewięcioma podległymi jej sufraganiami,
- biskup nowogrodzki nosił tytuł arcybiskupa, lecz metropolitą nie był,
- prawo księcia w zakresie obsady stanowisk,
- w okresie rozbicia dzielnicowego metropolita przeniósł się z Kijowa do Włodzimierza nad Kłajnią i dalej do Moskwy,
- Tatarzy tolerowali istnienie Kościoła.

4. Niemieckie państwo lenne

- **843 r.** - *Traktat w Verdun* - wydzielił terytorium, które miało stać się w przyszłości podstawowym obszarem królestwa niemieckiego,
- **962 r.** - Otton I przyjął z rąk papieża Jana XII rzymską koronę cesarską,
- do II poł. XIII w. rządzili tu królowie i cesarze pochodzący z trzech dynastii: saskiej (919-1024), salickiej (1024-1125), i Hohenstaufów (1125-1250),

- **1250-1273** - wielkie bezkrólewie,
- **po 1273 r.** - księstwa terytorialne, które stopniowo sprowadziły władze ogólnoniemieckie do roli organów specyficznej konfederacji, zwanej Rzeszą Niemiecką, z cesarzem na czele.

Królowie niemieccy

- **od 911 r.** - tytuł królewski (koronacja w Akwizgranie),
- **od 962 r.** - dodatkowo korona cesarska (Otton I) - próba nawiązania do tradycji monarchii uniwersalnej rzymskiej i frankijskiej,
- koronacji cesarskiej dokonywał papież w Rzymie,
- cesarstwo Ottona I i jego następców traktowano jako rzymskie (*Imperium Romanum*) i chrześcijańskie (*Imperium Christianum*),
- **w XII w.** - połączenie pod nazwą **Święte Cesarstwo Rzymskie** (*Sacrum Romanum Imperium*),
- cesarze byli też królami Burgundii, Włoch i Sycylii oraz suzerenami królestwa Czech,
- **od 911 r.** - tron był zawsze elekcyjny,
- elekcji dokonywano w ramach panującego rodu (dynastie saska, salicka, szwabska),
- wyborcami króla byli książęta niemieccy (dygnitarze nadworni, książęta szczepowi, a po ich likwidacji terytorialni - świeccy i duchowni),
- Niemcy nie wykształciły żadnego punktu centralnego, który mógłby odgrywać rolę stolicy państwa i bardziej stałej siedziby monarchy,
- król rządził w ustawicznych podróżach, zwoływał sejmy nadworne do tych miejscowości, w których akurat przebywał,
- bardzo aktywna polityka zagraniczna (wyprawy włoskie, wyprawy krzyżowe itp.),
- król wypowiadał wojny i zawierał pokoje,
- najwyższy sędzia i strażnik pokoju, wódz i pan lenny, wywodzący swą władzę od Boga,
- w ramach powinności lennych zwoływał wasali na zjazdy nadworne zwane sejmami nadwornymi (*Hoftag - curia*),
- powoływał urzędników centralnych, nadwornych i terenowych.

Aparat centralny i nadworny

- **Dwór** - ośrodek władzy, złożony z osób bliskich monarsze pod względem osobistym i państwowym,
- **Rada Nadworna** (*Hofrat*) - należeli do niej ludzie cieszący się zaufaniem króla (*discreti*) i znajomością spraw państwowych (*idonei*),
- **Zjazd Nadworny** (*Hoftag*) - kuria królewska bezpośrednich wasali króla. Zjazd zwoływał monarcha oznaczając miejsce, termin obrad i skład. Z czasem przeobrażony w Sejm Rzeszy.

Okręgi zarządu i ich aparat urzędniczy

- na skutek feudalizacji podział państwa na hrabstwa, landhrabstwa, marchie, itp.
- w grodach król instalował **burgrabiów** dla pilnowania interesów monarchii,
- w palacjach funkcjonowali **palatyni**,
- **wójt Rzeszy** (*Reichsvoegte*)/ **landwójt** (*Reichslandvoegte*) - król powierzał im zarząd swoich dóbr,
- **miasta** - na podstawie przywilejów królewskich stały się niezależnymi enklawami, z własnym ustrojem samorządowym. Wójtowie przekształceni w **funkcjonariuszy miejskich**. Miasta uzyskały status wolnych miast i reprezentację w sejmach Rzeszy,
- zarząd terytorialny - domena książąt.

Sądownictwo

- król jako źródło sprawiedliwości i strażnik pokoju,
- ograniczenie sądownictwa królewskiego ze względu na system lenny i pełen rozwój immunitetów,
- cesarz przewodniczył sądowi parów w sprawach feudalnych oraz miał prawo wywoływania przed swój sąd spraw, których rozstrzygnięcie było dla państwa szczególnie ważne,
- możliwość apelacji do sądu cesarskiego od wyroków wydanych w niższych sądach, znajdujących się w ręku książąt,
- władza sądowa nie była oddzielona od innej i z reguły posiadali ją urzędnicy centralnonadworni,
- podobnie w terenie.

Kościół

- zderzanie się uniwersalizmu cesarskiego z papieskim - konflikty,
- cesarz, jako zwierzchnik świata i opiekun Kościoła chciał głęboko ingerować w ustrój i działalność Kościoła,
- cesarz mianował według swego uznania arcybiskupów, biskupów i opatów,
- za pontyfikatu Grzegorza VII - ostry spór o prerogatywy w Kościele,
- do tzw. **sporu o inwestyturę** biskupa doszedł konflikt o prymat w chrześcijaństwie między papieństwem a cesarstwem,
- **1077 r.** - ukorzenie się cesarza Henryka IV przed papieżem w Canossie wobec narzuconej na niego ekskomuniki,
- **1122 r.** - konkordat wormacki między papieżem Kalikstem II i cesarzem Henrykiem V - kandydatów na biskupów miały oddać wybierać kapituły katedralne.